

Suomen *vanki* 'härän aisa' sukulaisineen

KUSTAA VILKUNA on osoittanut, että appellatiivi *vanki*: *vangen* (nom. joskus loppuheittoisessa muodossa *vanŋ*) merkitsee vetohärkäparin koukkupäistä aisaa. »Vanki tavataan neliössä Askainen — Pyhämaa — Eura — Yläne, ja merkitykseen liittyy aina aisan koukkupäisyys».¹ Kalannista ja Honkilahdelta on merkitty muistiin auran vank(i).² Tyrväässä sanotaan hevosen vetämän auran aisasta: »Niitä sanottiin sitte vankiks — pikkuvankiks — joilla hevoset veti».³ Sama kantasana esiintyy erijohtimisena ja toisessa merkityksessä laajalti muissa murteissa. Vihdistä on merkitty muistiin *vanko*: »*Vanŋkol* verettiin puita, kun tulemaita viärrettiin.» »*Vanŋkoi* tarvitaaj ja kun liinapivoi vesest ylöös otetaan.» Karjalohjalla tunnetaan sama merkitys ja lisäksi 'väärä rauta'. Kaskeamisessa ja pellavanliotuksessa käytettävä riuku, jonka päässä on rautakoukku, tunnetaan nimellä *vanko* hämäläismurteiden alueella (Kangasala, Längelmäki, Virrat, Hattula, Kalvola, Heinola, Lammi, Nastola, Hollola, Iitti, Jaala) sekä savolaismurteiden puolella (hämäläismurteiden alueen rajalla) Koskenpäässä. Kangasalla *vanko* on lisäksi 'korento, jossa on poikkipuu, minkä päähän saavin reunat asetetaan'. Ruovedellä ja Sysmässä on *vanŋkonenä* 'kyömyenä'. Sakkolassa on tätä vastaava *vanŋkonuokka*. Savossa ja Etelä-Pohjanmaalla sana on muodossa *vanŋku*, ja se merkitsee kaskenviertovälinettä (Juva, Vesanto, Iisalmi, Saarijärvi, Pielavesi, Karttula, Vähäkyrö ja Ähtäri — viimeksi mainittu hämäläismurteitten puolella). Isossakyrössä on *fankku* 'koukku, josta esim. takki ripustetaan naulaan'. Laihialla *fankku* on 'mäystin'. KARSTEN mainitsee sanat *fankku* 'stropp, hank, spännrem, fänglina, dragrem' (yleinen Et.-Pohj:lla), *fanku* 'band eller annat redskap för upphängning', esim. takin f., pusurin f. (Vähäkyrö), *vankku* ~ *fankku* 'redskap för upphängning', esim. »ripusta lakki vankusta naulaan» (Lapua). Sanan *fanku*, johon muutkin ko. sanat on yhdistettävä, KARSTEN selittää tulevan ruotsalaisella Pohjanmaalla esiintyvistä sanasta **fånga*, *fångu*, 'ögla' (Raippaluoto).⁴ Pohjanmaalla esiintyvä sananalkuinen *f* saattaa

¹ Varsinais-Suomen Maakuntakirja 4, s. 58, ja Virittäjä 1946, s. 302.

² Sanakirjasäätiön kokoelmat. Kaikki murretiedot ovat Sanakirjasäätiön kokoelmista, ellei toisin ole mainittu.

³ PERTTI VIRTARANTA Vanha kansa muistelee, s. 31.

⁴ T. E., KARSTEN Finnar och germaner. Folkmålsstudier IX ja X, s. 84, 586, myös H. VENDELL Ordbok över de östsvenska dialekterna.

johtua *vanki* 'vangittu ihminen' -sanana analogisesta vaikutuksesta. Pohjanmaan ja Varsinais-Suomenkin suomalaismurteissa on näet tämä sana *f*-alukuinen.⁵

Jusleniuksen sanakirjassa on *Wangi*, -en, 'vehes fæni, lass hö, sekä Wango, -on, 'uncus, quo voluntatur trabes ardentis; järnkrok hwarmed stockar i sweden wältas.⁶ Gananderin sanakirjassa on *Wangi*, -ngin, 'et sommar lass hö, vehes fœni, Suwi kuorma' (Ulvilasta); *Wango*, -gon 'Järn krok hwarmed stockar i sveden wälttas'; *Wangamoinen*, -isen, 'kaskenwjerittäjä'; *Wangas*, -nkahan, 'Sisalisko, . . . et krällande. . . o(r)mödlan, lacerta repens'. Lisäksi Ganander tuntee sanan *wangi* nauhat 'fångremmar, corrigia in postico ephippii'.⁷ Jälkimmäinen merkitys tuntuu liittyvän Pohjanmaalla esiintyvään sanaan *fanku* 'band' ja sen ruotsinkieliseen vastineeseen *fangu* 'ögla'. Lönnrotin sanakirjassa on *vanka* ~ *vanko* ~ *vanku* 'brandkrok för brinnande stockars wältande öfver svedjeland, wälterkrok' sekä *vanki*, gen. *vangen* 'dragstång mellan et par oxar, tistelstång, skakel'; *vanget* 'skaklar (för en häst l. ett par)'; *Wangas*, *wankaan* 'ödlä, ormödlä, orm'; *Wankamoinen* 'tämmeiligen stark, wäldig, dugtig (tässä lienee kuitenkin kantana adj. *vankka*); *Wankinauha* (-t) 'remmar att binda med, fångremmar'.⁸

Vangas esiintyy kansanrunossa mm. sisiliskon synnyttäjänä (*Vingas Vankahan makasi*). Se lienee sama olento kuin käärmeen synnyssä *Vanko* ~ *Vankamo*, kuolanvaluttaja, sekä hammasmadon synnyssä *Vankamoinen* (akka vanha *Vankamoinen*), joka esiintyy myös sisiliskon synnyssä (*Ukko vingas Vankamoinen*).⁹

Virossa on *wäng*, G. *wainna*, *wainnu*, 'Griff, Thürgriff, Bügel, fig. Bogen, Umweg, Krümmung'; *wainnu-mä* 'von einer Flussbiegung eingeschlossenes Stück Land, Wiese', »*sin jäb sūr wäng maha*»; *prilli w.* 'Bügel an der Brille'; *käe-w.* 'Armbeuge'. *wängeldama*, -*dan*, -*dada* 'hin und her bewegen', *wänger*, G. *wangru* 'schwankend', *wänk* G. *wängu* 'Schwanken', *wankima*, -*gin*, -*kida* 'wanken, schwanken', *wankuma*, -*gun*, -*kuda* 'schwanken, wanken, wackeln, sich bewegen'.¹⁰ Liivin kielessä on *Vänka* 'Kranz, Blumenkranz, Krone' ja *Vaŋga* 'Bachwiese'.¹¹ *Vatjan* ja *vepsän* sanakirjoista ei ole löytynyt tähän kuuluvaa sanaa. Y. H. TOIVONEN on yhdistänyt suomen ja viron sanat syrjäänin sanaan *vug* 'stiel, griff, handhabe, henkel, bügel, vippstange (an der wiege)'

⁵ KARSTEN mts. 84 (myös Sanakirjasäätiön kok.).

⁶ DANIEL JUSLENIUS Suomalaisen Sana-Lugun coetus (Stockholm 1745).

⁷ CHRISTFRID GANANDER Nytt Finskt Lexicon (Faksimilepainos).

⁸ ELIAS LÖNNROT Ruotsalais-Suomalainen Sanakirja II (Helsinki 1880).

⁹ KAARLE KROHN Suomalaiset syntyloitsut, s. 194—198.

¹⁰ FERDINAND WIEDEMANN Estnisch-Deutsches Wörterbuch.

¹¹ JOH. ANDREAS SJÖGREN Livisch-deutsches und deutsch-livisches Wörterbuch (Myös LAURI KETTUNEN Livisches Wörterbuch).

ja votjakin sanaan *vug* 'bogen, henkel'.¹² Edelleen hän pitää mahdollisena vogulin sanojen *vāñkèr* 'haken, griff, krümmung', *vāñkèriñ jiw* 'gekrümmter stock', *vāñjërt-*, *vāñjërit-* 'mit einem haken (z.b. bootshaken) ziehen', *vəçrëp* 'bootshaken', ja ostjakin sanan *vəñjërip*, *vəñkrip* 'krücke, ofenkrücke' sukulaisuutta em. syrjäänin ja votjakin sanojen kanssa.¹³

TOIVONEN vertaa edellä esitettyjä vogulin ja ostjakin sanoja sanskritin sanoihin *vakrá-s* 'gebogen, krumm, schief u.s.w.', *vāñkriṣ-* 'rippe (»gebogen«)', jotka kuuluvat samaan arjalaiseen **vak-*, **vank-*, vartaloon kuin mm. sanskr. *vāñcati* 'wanken, krumm gehen' jne. Alkuperäinen merkitys käy selvästi esiin vielä esim. vog. (MUNK.-SZIL.) *vāñkariñ nólpa* 'krümmnasig' yhtymästä.¹⁴ Tähän voitaisiin vielä lisätä muinaisintian *vanka* 'krümmung eines Flusses'; sanskritin sanalla *vanka* on sama merkitys.¹⁵

TOIVONEN on edellä esitetyissä vertailuissaan osoittanut, että kysymyksessä on arjalainen l. ns. vanha indo-eurooppalainen laina. Koska osa sanan itämerensuomalaisissa kielissä esiintyvistä merkityksistä poikkeaa huomattavasti niistä merkityksistä, joita on todettu olevan etäsukukielissä, lienee paikallaan seurata saman sanan ja varsinkin sen eri merkitysten esiintymistä lähinnä germaanisissa kielissä.

KLUGEN—GÖTZEN etymologisen sanakirjan mukaan keskiyläsaksan *wange*, keskialank. *wanghe*, muinaisyläsaksan ja muinaissaksin *wanga*, anglos. *wonge* ja muinaisskandin. *wangi* 'Backe' sekä muinaisyläsaksan, muinaissaksin ja anglos. *wang*, muinaisskandin. *wangr* ja goottil. *waggs* 'Field, Wiese' -sanoilla on yhteinen alkumerkitys 'Krümmung'. Germaaninen kantasana olisi **vanka-* 'krumm' (tähän kuuluvat vielä kymr. *gwaen* ja muinaisiirin *fān*).¹⁵ GRIMMIN sanakirjassa mainitaan näiden lisäksi sanat (ja merkitykset): saksan *wang* 'wiesenabhäng, halde' anglos. *wang* 'feld, ebene land, gegend, platz, die erde', keskiengl. *wong* 'territorium', engl. murt. *wong*, *wang*, *wung* 'feld, wiese, niederung, sumpfland', ruotsin *vång* 'das eingefriedigte stück grasfeld am hause, tanskan *vang* 'wiese, aue, eingefriedigtes feld'. Merkityksen kehityksestä sanoo GRIMM: »Die grundbedeutung des wortes scheint 'krümmung nach unten, bodeneinsenkung' zu sein; aus der bedeutung 'thalmulde' konnte leicht 'wiesenabhäng, halde', dann verallgemeinert 'wiese, aue', auch 'feld' entstehen.«¹⁶ Preussissa tunnetaan sana *Wange* 'schlecht bestandener Eich-

¹² Virittäjä 1917, s. 85—86.

¹³ Suomalais-ugrilaisen Seuran aikakauskirja XXXIV,₂, s. 46, 47 (1917) Ks. myös BJÖRN COLLINDER FENNO-UGRIC VOCABULARY (Stockholm 1955).

¹⁴ Suomalais-ugrilaisen Seuran aikakauskirja XXXIV,₂, s. 46—47.

¹⁵ FRIEDRICH KLUGE ja ALFRED GÖTZE Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache (Berlin 1951); ks. myös COLLINDER, mt.

¹⁶ JACOB ja WILHELM GRIMM Deutschen Wörterbuch (XIII, s. 1747—1859). Lisäksi muotoja ja merkityksiä, joita tässä ei ole mainittu.

wald, halb ausgerotete Waldfläche' (muinaispreussissa *wangus*).¹⁷ Tyrolin murteissa on *wang* 'steile Grashalde', 'schmaler Rain an einem Bache', *wangε*, *wang*, *gewange* (jne.) 'Handhaben am Schubkarren' ja *wank* 'das Ausweichen'.¹⁸ Edelleen Itävallassa ja myös Baijerissa on *vank* 'abhäng einer alp', *wang*, *wäng* 'die abhängige seitenfläche eines berges, zumal wenn sie mit gras und blumen bewachsen ist', 'eine sich aufwärts ziehende krinne an einem fels, oder ein steiler rain zwischen gräben'.¹⁹ SAXÉN mainitsee ruotsalaisen sanan *vang*, *vänge* 'gräsvall'.²⁰

Saksassa on sana *Wank*, joka esiintyy enää vain sanonnassa *ohne Wank*, keskiyläsaksan *āne wanc*, (*wanc* 'Unbeständigkeit'). Tähän kuuluvat verbi *wanken* 'sich hin und her bewegen', muinaisyläsaksassa *wankōn*, muinaispojjoim. **vakka*, adj. *wankel* (keskiyläsaksassa), *wancol*, *wencel* (anglos.), 'unbeständig'. Tästä johtuu nykysaksan adj. *wankelmutig*.²¹ Muinaisruotsissa on verbi *vanka* 'röra sig hit o. dit, vackla, vara vankelmodig'.²² Edellä on jo esitetty, että sana on esiintynyt verbinä jo sanskritissa. KLUGEN ja GÖTZEN sanakirjassa pidetään latinan verbiä *vacillare* 'wanken' tähän kuuluvana. Samassa yhteydessä mainitaan kymr. *gweith* 'schlechter', goot. *un-wāhs* 'untadelhaft', anglos. *wōh* 'krumm, verkehrt' ja muinaissaksin *wāh* 'Übel'.

Saksassa, Itävallassa ja Sveitsin saksankielisellä alueella on suuri joukko paikannimiä, joissa esiintyy nyt esillä oleva sana.²³ Muutamissa tapauksissa paikka on selvästi joen mutkassa, muutamissa taas jokea tai muuta vesistöä ei ainakaan kartan perusteella ole lähellä.²⁴ Norjassa on ainakin pari tapausta, *Vang* ja *Vange*, joista molemmat ovat voineet merkitä joen mutkaa, jälkimäinen oikeastaan joen haaraa.²⁵

Germaanisen kielialueen ulkopuolelta voidaan mainita pari tapausta. Albaniassa on *wank*, *wangu* 'Felge, Radkranz'.²⁶ Lätissä on *wanga* 'Handhabe zum Tragen eines Geschirres, sei's Strick, Bast oder Holz'. VILH. THOMSEN

¹⁷ H. FRISCHBIER Preussisches Wörterbuch II (Berlin 1883).

¹⁸ JOSEF SCHATS Wörterbuch der Tiroler Mundarten (Für den Druck vorbereitet von KARL FINSTERWALDER) (Innsbruck 1956).

¹⁹ GRIMM mt.

²⁰ RALF SAXÉN Språkliga bidrag till den svenska bosättnings historia i Finland, s. 74.

²¹ KLUGE—GÖTZE mt.

²² E. HELLQUIST Svensk etymologisk ordbok II (Lund 1939).

²³ ANDREES Allgemeiner Handatlas, siebente Auflage (Leipzig 1921) ja FRISCHBIER †mt. (hakusana Wanke).

²⁴ Joen mutkassa ovat Wangen Stuttgartissa, Württemberg-Hohenzollernissa, Niederissa Elsasissa ja Sveitsissä Baselin lähellä, sekä Wang Ylä-Baijerissa (Itävallassa). Tätä tarkoitusta varten saatavissa olleista kartoista (Pääasiassa ANDREES Allgemeiner Handatlas) ei muutamien muitten ko. nimisten paikkojen kohdalla näkynyt jokea.

²⁵ ANDREES Allgemeiner Handatlas.

²⁶ G. MEYER Etymologisches Wörterbuch der albanischen Sprache.

olettaa, että sana on lainautunut virosta lätin kieleen.²⁷ Liettuassa on *vingis* 'Krümmung, Bogen' ja *vingùs* 'krumm'.²⁸

Ainakin ruotsin kielessä ko. sana on joskus sekaantunut sanaan *fång(e)* 'vangittu ihminen'. Ruotsin akatemian sanakirjassa mainitaan sanalle *fång* vanhentunut merkitys 'den del av ett redskap o.d. som man griper om, handtag, fäste'.²⁹ Mahdollisesti tähän verrattavissa on sana *fånglina* 'för ut i en båt (vanl. i dess stävring) fäst tåg varmed båten förtöljes'. Vielä tähän kuuluu suomenruotsalaiselta alueelta merkitty *fånga, fångu* 'ögla'. Tämän suomalaisella vastineella (*fankku*) onkin merkitys 'fånglina'.³⁰ Sekaantuminen on mahdollista, sillä myös sanassa *fång(e)* on ensimmäisen tavun vokaali ollut *a*.³¹ Vaikeinta on ratkaista Ruotsissa 1600-luvulla kirjattujen merkitysten alkuperä, sillä germaanisissa kielissä ei kaarta merkitsevällä ko. sanalla yleensä ole esineeseen liittyvää merkitystä. Suomalais-ugrilaisissa kielissä sana taas melkein yksinomaan merkitsee esinettä (itämerensuomalaisissa kielissä sana on germaanista tietä tulleenä myös maastoterminä). Sanan lainautuminen suomesta (tai virosta) ruotsiin (jossa se olisi sekaantunut *fång(e)*-sanaan) ei liene aivan mahdotonta, vaikkakaan se ei ihan todennäköiseltä tunnu. Sana on saattanut itsenäisestikin ruotsissa kehittyä tähän merkitykseen. Silloin voi kantanakin olla sana *fång(e)* tai kaarta merkitsevä sana.³² Ruotsalaisen sanan alkuperää ei kannata tässä yhteydessä pitempään arvailla, sillä sen tutkiminen on germanistien työtä. Pohjanmaan *fank(k)u*, *vankku* ja Raippaluodon ruots. *fång* ovat suomalaisen sanan *vanku* 'koukku' ja ruotsista suomeen lainatun sanan *fång(e)*, *vanki*, sekaantumia. Edellä on jo mainittu, että sananalkuinen *f* sanassa *fank(k)u* saattaa olla *vanki* ('vangittu ihminen') -sanan analogista vaikutusta. Ensimmäisen tavun vokalismi on tähän arveluun sopiva (esim. *bång, bang, fång, fång ~ fång, gång, gang*).³³

Edellä on tullut jo esille muutama germaanisten kielten alueella oleva paikannimi. Vielä on syytä tarkata, miten ko. sana esiintyy suomalaisessa paikannimistössä. Paikannimet kiinnostavat tässä yhteydessä lähinnä siksi, että niiden avulla voitaisiin päätellä, onko sanalla joskus ollut suomessa sen

²⁷ VILH. THOMSEN *Beröringer mellem de finske og de baltiske* (litauiske-lettiske) Sprog, s. 286 (København 1890).

²⁸ KLUGE-GÖTZE mt.

²⁹ Sanan käyttäjinä mainitaan JESPER SWEDBERG (1716) ja PER SCHENBERG (*Lexicon latino-svecanum*, 1739).

³⁰ KARSTEN mts. 84.

³¹ HELLQVIST mt.

³² Vastaavanlaisena tapauksena voidaan pitää sitä, että Tyrolissa on *wang(e)*, *gevange* 'Handhaben am Schubkarren' ja Lounais-Suomessa *vanki:wangen* on vetohärkäparin koukkupäinen aisa. Merkitys ei voi olla lainaa kumpaankaan suuntaan. Koska muualla ei tätä merkitystä tunnu esiintyvän ainakaan suuremmissa määrässä, täytyy olettaa, että molemmissa tapauksissa sanojen merkitykset ovat kehittyneet toisistaan riippumatta. Sama suhde on suomen sanoilla *vankonenä* ja *vankonuokka* ja toisaalta *vänkariin nölpä*.

³³ VENDELL mt.

alkuperäinen perusmerkitys 'Krümmung'. Tätä esitystä varten on lähinnä tarkasteltu eräitä lounaissuomalaisia nimiä. Liedossa on kylännimenä *Vankio*, 1453 *Wankio*.³⁴ Kylä sijaitsee hyvin jyrkässä joen mutkassa, siten että joki tekee tällä kohdalla lähes silmukan. Askaisissa on *Vangenluoto*, v:n 1690 tiluskartassa *Wange Loto*, v:n 1774 isonjaonkartassa *Vangiluoto* ja v:n 1781 isonjaonkartassa *Vange niemi*. Paikka sijaitsee Lempisaaren pohjoispäässä. Tämän ja Livonsaaren välinen kapea vesialue on nimeltään *Vangenrauma*. Nimen syntyperusteeksi sopii hyvin paikan kaarevuus. Kalannissa on Velluan, Lahden ja Vahteruksen kylien rajojen yhtymäkohdassa ollut Valkeanmeren ja siihen laskevan joen yhtymäkohdassa *Vangå nitu* (isonjaon pöytäkirja v. 1784). Ranta tekee niityn kohdalla hyvin jyrkän mutkan. Vesialueesta on käytetty nimeä *Wangonsyfova* (rajankäyntipöytäkirja v. 1766). Joen suun kohdalla on merkintä *Wango sund* (isonjaon kartta v. 1765). Tämä on muuten lounaismurteiden alueella ainoa nimi, jonka kantana on muoto *vanko*. Saxén mainitsee tosin Raisiosta nimen Wangom (dat.) v:lta 1628 ja saman nimen muodossa Vänga v:lta 1618, mutta kysymyksessä täytyy olla nimi Venka, joka 1600-luvulla kirjoitettiin usein Vänka. Ensi tavun ä on helposti sekaantunut ortografisesti samanlaiseen å:hon ja a:han. Laitilassa on Kylä-Puhjussa *vanhtiä*. Tämän melko lyhyen tien haara on toisen tien jyrkän mutkan kohdalla. Tyrväässä on *Vankimusjärvi*, Kallialan kirkontileissä v. 1524 Vankimusiäruj. Tiluskartassa v. 1701 *Vankovesi*. Järvi on kuivattu 1800-luvun alkupuolella.³⁵ Paikan kaarevuutta on ainakin karttojen perusteella vaikea huomata.

Edellä esitettyjen nimien kantana tuntuu yleensä olevan *i*-loppuinen (ainakin yhdessä tapauksessa *e*-vartaloinen nomini). Ainoa lounaismurteiden alueella oleva *o*-loppuiseen kantasanaan palautuva tapaus on enää vain asiakirjamerkintöinä säilynyt kalantilainen Vangonniitty (ja siihen liittyvä Vangonsyvä). *o*-loppuista appellatiivia ei ole merkitty muistiin lounaissuomalaiselta murrealueelta, joten *o*:n esiintyminen kalantilaisessa nimessä jäänee selvittämättä. Mahdollisesti voidaan käsitellä rinnakkaisena tapauksena tyrvääläistä järvennimeä, joka (Kallialan kirkontilien mukaan) alkuaan on palautunut *i*-loppuiseen sanaan, mutta josta välillä tavataan *o*-loppuun viittaavia asiakirjamerkintöjä. Tässäkin tapauksessa voidaan huomata, että Tyrväestä ei ole merkitty muistiin sanaa *vanko* (kaskan viertämisessä tarvittava

³⁴ Finlands medeltidsurkunder (toim. REINH. HAUSEN). -io -johtiminen paikannimi ilmoittaa ainakin lounaismurteitten alueella usein maaperän laatua, esim. Pyhässäranassa Santio, kylä, Kustavissa Multio, saari, Kalannissa Siliö, saari, ja Ruskio, saari, jossa on ruskeita kallioita. Askaisissa on Lakio, pelto alavalla, laakealla paikalla, myös Lakea *lakkio* ~ *lakkia*).

³⁵ HELVI VITIKKALA Nykyisen Tyrvään kylän- ja talonnimistö ennen vuotta 1901. Käsikirjoitus Paikannimiarkistossa.

koukku), mutta sen sijaan sieltä on merkitty *i*-loppuinen sana, joka merkitsee aisaa. Tyrvää on kuitenkin aivan lähellä sitä aluetta, jossa sana *vanko* on yleinen, eikä sen puuttumisen Sanakirjasäätiön kokoelmista tarvitse ehdottomasti merkitä sitä, että sanaa ei olisi koskaan Tyrväässä tunnettu. On todennäköistä, että tässä ovat samaa alkuperää olevan sanan kaksi eri muotoa ja funktiota sekaantuneet toisiinsa. Hieman vaikeampi on selittää kalantilaisia nimiä, sillä lounaismurteiden alueelta ei koskaan ole merkitty muistiin mitään muita *o*-loppuiseen muotoon viittaavia esiintymiä ko. sanasta, kuten edellä on käynyt selväksi.

Lounaismurteiden alueella tunnetut nimet kuuluvat kaikissa tapauksissa sellaisiin maastokohtiin, joitten selvänä ominaisuutena on kaarevuus, laitilalaista tiennimeä lukuunottamatta vielä vesialueen kaarevuus. Kun ajatellaan, että niiden kantana oleva sana vastaa aisaa merkitsevää appellatiivia, on muistettava, että tätä sanaa ei tässä merkityksessä tiedetä esiintyneen Liedon seuduilla (Lieto kuuluukin oikeastaan Turun ylämaan murrealueeseen). Ei tunnu oikein luonnolliselta, että kaikkien näiden nimien (joukossa yksi kylännimikin) kantana olisi aisaa merkitsevä sana.³⁶ Useimmissa tapauksissa sopisi sekin selitys, että germaaninen merkitys 'niitty' olisi kulkeutunut tänne asti, mutta toisaalta ei voida sivuuttaa huomiotta nimien osoittamiin paikkoihin liittyvää kaarevuutta tätä sanaa selvitettäessä. Nimien synnyn selvittämiseksi on lähinnä kaksi mahdollisuutta. Ensiksi voitaisiin ajatella, että sanalla olisi joskus suomessakin (samoin kuin virossa, mahdollisesti kantagermaanissa ja osoitetusti muinaisintiaassa) ollut merkitys 'joen mutka'. Vaikka tämäkin oletamus olisi oikea, ei se aiheuta sen mahdollisuuden pois jäämistä, että sanalla olisi ollut yleensäkin hyvin voimakas kaarevuuden merkitys. Jälkimmäinen selitys tuntuu oikealta, varsinkin kun otetaan huomioon ensiksi sanan osoittamien esineiden melko suuri erilaisuus (aisa, kaskenviertämisessä ja pellavantilouksessa käytettävä koukku, eteläpohjalaisissa murteissa esiintyvät merkitykset, sisiliskon syntyyn liittyvä kansanrunon olento, koukkunenä ja paikkanimien osoittama merkitys) ja näiden eroaminen virossa, liivissä ja etäsukukielissä esiintyvistä merkityksistä. Yhteistä kaikille on vain kaarevuus, ei itse esineen funktio.

Suomessa on muuallakin kuin Varsinais-Suomessa paikannimiä, joiden kantana on nyt käsiteltävänä oleva sana. Niiden osoittamia paikkoja ei ole kuitenkaan tätä esitystä varten kovin tarkasti tutkittu. Kaarevuus voisi olla syntyperusteena lähinnä nimessä Vangasjärvi (Pieksämäki; Suomenmaa VI). Tämä järvi tekee toisessa päässään täyden mutkan, niin että järven molemmat päät ikäänkuin osoittavat samaan suuntaan.

³⁶ Paikannimet, joitten kantana oleva sana ilmaisisi jonkin ajokalun tms. osaa, ovat Suomessa aivan harvinaisia (Paikannimiarkiston kokoelmat).

Sillä alueella, jossa tunnetaan appellatiivi *vanko*, on myös muutamia paikannimiä, joiden kantana on tämä sana. Näitä ovat Kurun, Teiskon ja Ruoveden alueilla oleva järvi *Vankovesi* (Suomenmaa IV). Luopioisissa on Mustalahdessa *Vankoniemi*, *vanhoniemi*, Rautajärven jakokartassa v:lta 1784 Wangoniemi, suuri niemi, jonka kärjessä on korkea vuori (muotoassosiaatio?), paikoin alavia viljeltyjä tasankoja ('niitty?'); Kuohijoen kylässä *vanhokallio*, metsäinen, korkea, Kuohijärveen jyrkästi laskeutuva kallio; Kynärön Lahdentaustassa *vanhokuhta*, isonjaon pöytäkirjassa v:lta 1769 Wangohuhta, laaja vainio Kautolan rajalla, entistä kaskimaata Kautolan puolella *vanhokallio*, raivattu suo-peräisestä luonnonniitystä. Koska Luopioisten Vanko-nimistä vain kaksi on toistensa naapurikylissä, ei ole syytä otaksua, että ne kaikki kuuluisivat yhteen, vaan ne lienevät syntyneet kukin erikseen. *Vanku*-alueella on samoin paikannimiä, joiden kantana on vastaavasti *vanku*. Puolangalla on Aittokylässä *vanhumpuro*, Kapustajoen väära (!) haara. Juuassa on Juuan kylässä *vanhokanjas*. Kurikassa on Mietaankylässä *Vankula*, kirkonkirjoissa v. 1814 Wangula, ent. torppa. Mistään Vanko- tai Vanku-alkuisesta nimestä ei ainakaan kartan perusteella voi päätellä, että nimensyntyperusteena olisi paikan kaarevuus. Toisaalta on varsinkin paikkaa näkemättä vaikea sanoa, minkälainen kaarevuus paikkaan mahdollisesti voisi liittyä.

Ei ole harvinaista, että jonkin raivaustyökalun nimi esiintyy paikannimenä. Esim. lounaismurteiden alueella on runsaasti Kuokkapeltoja ja Fälttipeltoja. Nämä nimet ilmaisevat, millä välineellä ts. millä tavalla pelto on raivattu. Ero on kuitenkin siinä, että tavallisessa puheessa voidaan sanoa esim., että pelto on raivattu kuokalla, mutta tuskin voidaan sanoa, että pelto on tehty vangolla, vaan sanotaan ehkä, että pelto on tehty kaskeamalla. Ei myöskään tunnu uskottavalta, että maanviljelystyökalu olisi ollut syntyperusteena nimissä Vankovesi ja Vankoniemi. On tietysti olemassa se mahdollisuus, että nimet olisivat muotoassosiaatiivisia, jolloin pohjana todella olisi työkalun nimi. Tätä tapausta ei kuitenkaan voi rinnastaa nimiin Kuokkapelto ja Fälttipelto. Edelleen jää jäljelle se mahdollisuus, että sanat *vanko* ja *vanku* olisivat merkinneet aikaisemmin jotain muutakin kuin työkalua, ehkä yleensä kaartaa tai mutkaa.

Vielä on joukko nimiä, joista on vaikea päätellä, onko niiden kantana ollut nyt esillä oleva sana vai appellatiivi *vanki* 'vangittu ihminen'. Tällaisia tapauksia ovat ne, joissa kantasana päättyy *i*:hin tai joissa vokaali on joutunut loppuheiton alaiseksi. Lounais-Suomessa on laitilalainen *vanhkiä* tällainen, mutta siinä tarjosi kaarevuus mahdollisen selityksen. Asikkalassa on *vanhinaro*, maantie Pihlajan ja Uotilan talojen välillä Viitailan kylässä. Kerrotaan, että joku vanki olisi paikalla joskus kadonnut. Hankasalmen Kärkkälässä on *vanhives*, johon liittyy sellainen tarina, että paikalla olisivat savo-

laiset ottaneet hämäläisen pyyntimiehen vangiksi. Konnevedeltä mainitaan Vanginpää ja Vanginvesi (Suomenmaa VIII). Mikkeliissä on *vanksua* Vehmaskylässä. Heinävedellä on Polvijärven *vanksuar*, johon erään miehen kerrotaan jättäneen vaimonsa vangiksi. Vuokselassa on *vanckluoto* niin lähellä toista saarta, että sillä ei ole ketään voitu pitää vankina. Todennäköisesti niissä ko. nimissä, jotka ovat joutuneet loppuheiton alaiseksi, kadonnut vokaali on ollut juuri *i*, sillä loppuheitto ei koske näillä murrealueilla muita vokaaleja tällaisessa tapauksessa.³⁷ Kaikkien nimiin liittyvien tarinoiden todenperäisyyteen ei ole läheskään luottamista, sillä usein tarinat syntyvät nimen synnyn jälkeen. On kuitenkin hyvin mahdollista, että ainakin osa — elleivät kaikki — hämäläiset ja itäsuomalaiset *vank(i)*-nimet ovat saaneet nimensä vangiksi joutu-neista ihmisistä. On huomattava, että nyt esillä olevasta sanasta ei ole näissä murteissa yhtään *i*-loppuista muotoa.

Lopuksi voitaneen todeta, että eräät edellä esitetyt sanat kuuluvat suomalais-ugrilaisissa kielissä ns. vanhoihin indo-eurooppalaisiin lainoihin ja että niillä on etäsukukielissämme konkreettinen kaarevan esineen merkitys. Sama sana on periytynyt germaaniin kielisiin, joissa se adjektiivina on merkinnyt kaarevaa, substantiivina joenmutkaa ja verbinä mutkitellen kulkevaa. Nämä kaikki merkitykset esiintyvät jo sanskritissäkin. Adjektiivina sanaa ei enää tunneta germaanisissa kielissä, mutta entinen adjektiivi on muuttunut substantiiviksi ja siirtynyt merkitykseen 'poski'. Maastoterminä sana merkitsee germaanisissa kielissä yleensä niittyä ja kenttää, ja alkuperäinen merkitys on joutunut taka-alalle. Verbi on säilynyt ja saanut lisäksi abstraktisemman merkityksen. Itämerensuomalaisissa kielissä on ainakin virossa sellaiset merkitykset, jotka viittaavat sanan tulleen sekä suomalais-ugrilaista tietä (konkreettiset esineenimet) että germaanista tietä (maastotermit ja verbi). Koska sanan äänneasu oli säilynyt molemmissa kielissä lähes muuttumattomana, yhtyivät germaaninen ja suom.-ugrilainen appellatiivi yhdeksi sanaksi. Suomalaisten paikannimien perusteella voidaan ajatella, että sana olisi tullut maastoterminä itämerensuomalaiselle kielialueelle suomalaisten vielä ollessa Suomenlahden eteläpuolella. Toisaalta on tosin mahdollista, että suomalaiset paikannimet olisivat muotoassosiatiivisia, jolloin niiden kantana olisi suomalais-ugrilaista tietä tullut kaarevaa merkitsevä sana. Luonnollisemmalta tuntuisi kuitenkin asettaa suomalaiset vesistön mutkaan liittyvien paikkojen nimet virolaisen maastotermin yhteyteen. Yhtenä mahdollisuutena voidaan ajatella, että suomalaiset olisivat saaneet ko. maastotermin maahantulleilta virolaisilta. Joka tapauksessa virolaista maastotermiä on pidettävä germaanisena lainana, koska sana on merkinnyt germaanisissakin kielissä joenmutkaa ja merkitsee vieläkin

³⁷ MARTTI RAPOLA Suomen kielen äännehistorian luentojen pääkohdat. Muistiin merkinnyt PERTTI VIRTARANTA, Helsingin yliopiston julkaisuja (monistettu), s. 229.

niittyä. Viron merkitys 'von einen Flussbiegung eingeschlossenes Stück Land' osoittaa välivaihetta merkityksen kehittyessä joenmutkasta niityksi. Germaanisen alkuperän puolesta puhuvana seikkana voidaan vielä pitää sitä, että sana ei tiettävästi esiinny maastoterminä etäsukukielissä. Tuntuu epätodennäköiseltä, että ko. merkitys olisi kadonnut kaikista sukukielistä, mutta säilynyt virossa ja liivissä, jonka jälkimmäisen kielen esimerkkejä voidaan käsitellä identtisinä virolaisten sanojen kanssa ainakin sanojen alkuperän suhteen.

MAUNO KOSKI

Le finnois *vanki* »brancard de bœuf»

Dans le quadrilatère dont les angles sont formés sur la carte par les localités d'Askainen, de Pyhämaa, d'Eura et d'Yläne, on trouve le nom commun *vanki*, gén. *vangen* »brancard à extrémité crochue d'une paire de bœufs de trait» (la définition comporte toujours que l'extrémité du brancard est crochue). A Kalanti et Honkilahti, on a relevé *auran vanki* »timon de charrue». Dans l'Uusimaa, on a *vanko*, »crochet servant à retourner les troncs enflammés lors du défrichage par le feu» et »crochet servant à sortir de l'eau le chanvre mis à rouir». A Karjalohja, outre les significations sus-nommées, on connaît encore celle de »fer recourbé». La signification donnée ci-dessus, »crochet servant à retourner les troncs lors du défrichage par le feu» est connue presque dans tout le domaine des dialectes occidentaux, de même la signification »crochet employé lors du rouissage du chanvre», cette dernière surtout dans la région des dialectes du Häme. A Kangasala, *vanko* signifie »pièce de bois transversale à l'extrémité de laquelle on place les bords d'une cuve en bois». A Ruovesi et Sysmä, *vankonenä* signifie »nez recourbé» (*nenä* »nez»). Le même mot se trouve sur l'Isthme de Carélie, à Sakkola, sous la forme *vankonuokka*. Dans la poésie populaire, une des épithètes de la dominatrice légendaire de la contrée de Pohja est »nenä vanko vuojolainen», c.-à-d. »au nez recourbé comme à Vuojola»; le prototype a sans doute été la *gygr* au grand nez que l'on trouve dans les sagas nordiques. On emploie en parlant d'elle les noms Arinnefja et Hornnefja, »nez recourbé». Dans le domaine des dialectes du Savo et aussi dans l'Ostrobotnie, le crochet servant à retourner les troncs enflammés lors du défrichage par le feu s'appelle *vanku*. Dans l'Ostrobotnie, divers genres de crochets sont appelés *fankku* et *vankku*; à

Laihia, *fankku* signifie »courroie du ski». Le *f* apparaissant à l'initiale du mot en Ostrobotnie peut être dû à l'analogie du mot désignant le prisonnier, car, dans cette région ainsi que dans la province de Varsinais-Suomi, ce mot, *vanki* a un *f* à l'initiale.

Le groupe de mots susmentionné a ses correspondants en estonien et en livonien (v. WIEDEMANN Estnisch-deutsches Wörterbuch, les mots *wäng*, *wänger*, *wänk*, *wänkima*, *wänkuma*; SJÖGREN Livisch-deutsches und deutsch-livisches Wörterbuch, les mots *vanika* et *vaniga*). Outre un objet recourbé, le mot désigne également dans ces langues une prairie située au coude d'une rivière, et quelquefois peut-être aussi une prairie en général. En tout cas, selon les lexiques, le mot ne semble pas être attesté dans les autres langues finnoises de la Baltique. Dans les langues apparentées éloignées, le mot a été relevé en zyriane, en votyak, en vogoule et en ostyak. Dans toutes ces langues, il désigne un objet recourbé. (YRJÖ TOIVONEN Virittäjä 1917, p. 85 et SUSA 34, 2, p. 46, 47). TOIVONEN a démontré qu'il s'agit d'un emprunt indo-européen.

En ancien hindou on a **vanka* »coude d'ur fleuve», *vāncati*, »il vacille, il ne marche pas droit», en sanscrit *vankra* »coude d'un fleuve», en latin *vacillare*, »vaciller», en germanique **vanka*, »recourbé». Dans les langues germaniques, le sens du mot s'est développé dans deux directions. La signification du mot apparaissant dans les langues modernes, »prairie», a été empruntée par l'estonien et le livonien.

Aussi bien en Finlande que dans le domaine des langues germaniques en Europe, on trouve un certain nombre de noms de lieu dans lesquels on voit apparaître ce mot et dans lesquels l'origine du nom pourrait être cherchée dans l'ancienne signification

du mot, «coude d'un fleuve». Parmi les noms de lieu finlandais, on peut mentionner *Vankio* à Lieto (village situé dans le coude d'une rivière), *Vangenuoto* et *Vangenrauma* à Askainen et *Vangonsyvä* à Kalanti. Dans le nom *vanhtiä* (Laitila), le fait que le lieu présente une certaine courbure a pu être la raison pour laquelle le nom lui a été donné.

Comme, en estonien et en finnois ce mot signifie dans la plupart des cas «objet recourbé», on peut supposer que ce mot d'origine indo-européenne a été emprunté par le prot. finno-ougrien, d'où il a passé ensuite en finnois et en estonien. Dans les langues germaniques, le mot ne désigne en

général plus un objet recourbé, mais par l'entremise de ces langues aussi, le mot a été adopté en tout cas par l'estonien et le livonien comme terme de topographie. Les noms de lieu permettent d'inférer que ce terme topographique germanique s'est répandu jusque dans le finnois, peut-être à l'époque à laquelle les Finnois habitaient encore au sud du Golfe de Finlande. Il est d'autre part possible que les noms de lieu finnois soient nés d'une association formelle, et, dans ce cas, la racine des mots serait un mot désignant un objet. Le premier des membres de l'alternative semble toutefois le plus probable.

MAUNO KOSKI